

University of Groningen

Het maritieme cultuurlandschap van Schokland van Popta, Yftinus

Published in:
Paleo-aktueel

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2015

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):
van Popta, Y. (2015). Het maritieme cultuurlandschap van Schokland. *Paleo-aktueel*, 26, 133-139.
<http://www.paleo-aktueel.nl/pa26.htm>

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

PALEO-AKTUEEL

Met de jaarlijkse uitgave van *Paleo-aktueel* geven de medewerkers van het Groninger Instituut voor Archeologie inzicht in een deel van het lopende onderzoek van het instituut.

Redacteurs voor dit nummer: Stijn Arnoldussen, Peter Attema, René Cappers, Henny Groenendijk, André van Holk, Gilles de Langen, Elisabeth van 't Lindenhout, Johan Nicolay, Annet Nieuwhof, Hans Peeters, Daan Raemaekers, Mans Schepers en Sarah Willemsen.

Redactiecoördinatie: Sarah Willemsen

Vormgeving: Siebe Boersma

Omslagontwerp: Siebe Boersma & Miriam Los-Weijns

Correctie Engelse samenvattingen: Xandra Bardet

Foto omslag: Duigenbakje in een beerput aan de Oude Boteringestraat 43/45, Groningen. (foto Jaap Buist). Zie artikel Yotti Van Deun & Frits Vrede.

ISBN 9789491431968

ISSN 1572-6622

Website: www.paleo-aktueel.nl

Adres van de redactie
Rijksuniversiteit Groningen
Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
Poststraat 6 9712 ER Groningen
Tel.: 050 363 6712 fax 050 363 6992
gia@rug.nl

Adres van de uitgever
Barkhuis Publishing
Kooiweg 38 9761 GL Eelde
Tel. 050 3080936 fax 050 3080934
info@barkhuis.nl www.barkhuis.nl

**rijksuniversiteit
groningen**

**groninger instituut
voor archeologie**

© GIA. Inlichtingen:

www.rug.nl/let/onderzoek/onderzoekinstututen/gia/publications

Paleo-aktueel

26

Rijksuniversiteit Groningen / Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
University of Groningen / Groningen Institute of Archaeology
& Barkhuis
Groningen, 2015

In dit nummer: 1) Nederland, 2) Italië en 3) Spitsbergen.

In dit nummer: 1) Dronrijp, 2) Ellersinghuizen, 3) Ezinge, 4) Groningen, 5) Hatsum, 6) Holwerd, 7) Jonkersvaart, 8) Klazinaveen, 9) Laudemarke, 10) Norg, 11) Oosterbeintum, 12) Schokland, 13) Texel, 14) Veenhuizen en 15) Zeijen

Inhoud

VOORWOORD	VII
DICK STAPERT, MARCEL NIEKUS, HENK PAAS, DICK BRINKHUIZEN & LYKKE JOHANSEN Een vindplaatscomplex uit het late Midden-Paleolithicum bij Zeijen (Dr.)	1
WILLY GROENMAN-VAN WAATERINGE Palynologisch onderzoek van enkele Drentse hunebedden	13
WIJNAND VAN DER SANDEN Gelukkig hebben we de foto's nog – de houten knots van Klazienaveen (Dr.)	19
WIEKE DE NEEF & MARTIJN VAN LEUSEN Onderzoek aan het einde van de bergweg: prehistorisch gebruik van een Calabrese bergvallei	25
SARAH WILLEMSSEN & JORN SEUBERS Toegevoegde waarde of waardeloze toevoeging? Ervaringen met 3D-documentatie in het veld	37
TINEKE VOLKERS Buitenbeentjes, bloempotten en verloren schapen. North African Red Slip ware (ARS) ten noorden van de Limes	47
HENNY GROENENDIJK & MARTIN VAN DEN BOSCH Depot Jonkersvaart (Gr.): twee 9 ^{de} eeuwse zilveren muntfibula's en een Romeinse bronzen munt	55
MANS SCHEPERS, JASPER HUIS IN 'T VELD & PAUL VAN DER KROFT Wat stro, struikhei en dorsresten verbindt	65
ESTHER SCHEELE & REMCO ROLLINGSWIER Gasselte boerderijen: migratie van zand naar klei	73
NELLEKE IJSSENNAGGER Een bijzondere Vikingvondst van Texel	81
VINCENT VAN VILSTEREN Een mislukte kraak uit de 14 ^{de} eeuw – over een onderzoekje in 1941 in Veenhuizen (Dr.)	89
YOTTI VAN DEUN & FRITS VREDE Houten duigenbakjes uit de Late Middeleeuwen en Vroegmoderne Tijd	99

HENNY GROENENDIJK & ELZO RENKEN Een 14 ^{de} eeuws eergetouw uit het Ellersinghuizerveld (gem. Vlagtwedde, Gr.)	107
FROUKJE VEENMAN Een bijzonder 'veenfenomeen' in Corpus den Hoorn	117
SARAH DRESSCHER Timemanagement op Spitsbergen. Een historisch-archeologische benadering van Pomoren in de 18 ^{de} eeuw	125
YFTINUS VAN POPTA Het maritieme cultuurlandschap van Schokland	133
DAAN RAEMAEKERS De verbeelding van de prehistorie 2. Postzegels als spiegels van maatschappelijke ontwikkelingen	141

Voorwoord

Archeologisch onderzoek is eigenlijk altijd verrassend. Of het nu gaat om het ontdekken van bronstijdbewoning in het hoogland van Noord-Calabrië in Zuid-Italië of de aanwezigheid van Midden- en Jong-Palaeolithische artefactclusters in het Drentse landschap. Soms zijn vondsten ronduit bijzonder, zoals de Vikingarmbanden en -ringen gedaan op het eiland Texel of de vondst van twee zilveren muntfibula's en een grote bronzen munt uit ongeveer dezelfde periode te Jonkersvaart in de provincie Groningen, alle gevonden met de metaaldetector. Of maken we kennis met een type artefact waarvan lang niet iedereen het bestaan zal kennen, zoals houten duigenbakjes uit de Late Middeleeuwen en Vroegmoderne Tijd, opgegraven uit beer- en waterputten van de stad Groningen. Of met een fragment van de houten schaar van een eergetouw uit de 14de eeuw uit het Groningse Vlagtwedde, op een moment dat de ploeg al in gebruik was. Ook horen we over lopend archeologisch en historisch onderzoek naar de expedities van de Pomoren (Russische jagers uit het gebied van de Witte Zee) naar Spitsbergen en hoe belangrijk een goede planning was voor deze groep om succesvol in hun levensonderhoud te kunnen voorzien.

Deze aflevering bevat zoals gebruikelijk ook bijdragen over bioarcheologisch onderzoek, zoals het palynologische onderzoek gedaan rond Drentse hunebedden met de nadruk op vegetatiereconstructie van de recentere fasen van deze monumenten. De gepresenteerde analyses onderschrijven dat de hunebedden gelegen waren in open bossen of aan de rand van bos en open veld. Bijzonder is de analyse van zogenaamde dubbelkuilen te Norg in een opgraving van een vroeg-middeleeuws nederzettingsterrein. Zorgvuldig graafwerk en 'slimme' bemonstering leidden tot de conclusie dat het hier gaat om voorraadkuilen die voor dat doel werden schoongebrand. Een tweede bijdrage met betrekking tot middeleeuws nederzettingsonderzoek betreft de aanwezigheid van boerderijen van het type Gasselte op de kleigronden, waar voorheen de aandacht vooral naar het voorkomen van dit type op de Drentse zandgronden ging.

Tot slot treft de lezer bijdragen aan over archeologische afbeeldingen op postzegels als spiegels van maatschappelijke ontwikkelingen en een evaluatie van recente ontwikkelingen op het gebied van 3D-documentatie in het veld. Kortom, in deze Paleo-aktueel opnieuw een gevarieerd en voor iedereen toegankelijk aanbod van het fascinerende wetenschappelijk onderzoek dat vanuit of in samenwerking met het Groninger Instituut voor Archeologie door een keur aan onderzoekers wordt ondernomen. Ik kijk alweer uit naar de volgende aflevering!

Peter Attema
Directeur GIA

Het maritieme cultuurlandschap van Schokland

Yftinus van Popta¹

Het voormalige eiland Schokland kent een zeer interessante en dynamische geschiedenis waar menig onderzoeker een bijdrage aan heeft geleverd (e.g. Van Hezel & Pol 2008). Veel onderzoek kent een historische invalshoek waarbij de laatste periode van watersnood en de ontvolking in 1849-1850 centraal staan. In dit artikel wordt Schokland vanuit een ander perspectief benaderd en onderzocht. Met behulp van het concept 'het maritieme cultuurlandschap' en een combinatie van zowel historische, archeologische als geologische gegevens kunnen de transformaties van het eiland in beeld worden gebracht door middel van een geografisch informatie-systeem (GIS). Daarbij gaat het niet alleen om de veranderde omvang van het eiland, maar ook de betekenis, rol (baken, rede) en geschiktheid voor bewoning. Dit artikel belicht een onderzoek dat een casestudie vormt binnen het promotieonderzoek van de auteur waarin op dezelfde manier het maritieme cultuurlandschap van het onderzoeksgebied Noordoostpolder in kaart wordt gebracht.

Het maritieme cultuurlandschap in een nieuw jasje

Scheepsarcheologie (*nautical archaeology*) en maritieme archeologie (*maritime archaeology*) zijn twee onderzoeksdisciplines die in de regel vaak met elkaar worden verward of als synoniem worden gebruikt.² Scheepsarcheologie richt zich op het onderzoeken van schepen en andere vaartuigen die drijven op water, ongeacht of deze op het land, onder water of drijvend op water zijn gevonden (Bass 2010: 4).

Onderzoek naar opvarenden en vaarbestemmingen behoort ook tot scheepsarcheologisch onderzoek, maar is zeker geen vast onderdeel. In de jaren zestig van de vorige eeuw ontstond daarom vraag naar een breder concept met duidelijke theoretische onderbouwing en methodologie. Dit resulteerde in de introductie van de term 'maritieme archeologie': "wetenschappelijk onderzoek naar de materiële overblijfselen van de mens en zijn of haar activiteiten op zee" (Muckelroy 1980: 160). Hoewel het werk van Muckelroy een succes was, bleef de focus bij maritiem onderzoek sterk gericht op scheepswrakken waarbij kustlijnen, rivieren en meren buiten beschouwing werden gelaten. Discussie en kritiek onder maritiem archeologen zorgde voor de vraag naar een nieuw concept dat de grens tussen land en zee zou overbruggen. Daarbij moest de aandacht verlegd worden van alleen de scheepsbouw en scheepsconstructies, naar de mens en maritieme culturen.

In 1992 introduceerde Christer Westerdahl daarom het 'maritieme cultuurlandschap': "het gehele netwerk van vaarroutes, met havens en havenplaatsen langs de kust en de daaraan gerelateerde constructies en andere overblijfselen van menselijke activiteit, zowel onderwater als op het land" (Westerdahl 1992: 6). Deze holistische benadering sloeg wereldwijd gestaag aan binnen de maritieme archeologie waarbinnen niet langer alleen materiële overblijfselen maar ook (culturele) gebruiken, cognitieve systemen en toponiemen onderdeel van studie zijn. Veel maritiem onderzoekers hebben het

concept dan ook toegepast om hun onderzoeksgebieden mee in kaart te brengen. Het maritieme cultuurlandschap functioneert daarom niet zozeer als een theorie maar eerder als een instrument om het verleden mee in kaart te brengen.

Hoewel Westerdahl in de afgelopen twintig jaar enkele kleine aanpassingen in zijn concept heeft doorgevoerd, werken de meeste onderzoekers nog steeds met de definitie zoals deze in 1992 door hem is opgesteld. Voor het promotieonderzoek van de auteur is de definitie echter aangepast. De definitie van Westerdahl is dusdanig holistisch en onbegrensd dat in feite ‘alles’ tot het maritieme cultuurlandschap zou behoren. Om toch gebruik te kunnen maken van het concept is besloten om twee extra afgebakende dimensies toe te voegen, namelijk een geografische en chronologische. Dankzij deze toevoegingen kan het maritieme cultuurlandschap in kaart worden gebracht voor een specifieke periode in een specifiek gebied. In het geval van het promotieonderzoek van de auteur gaat het om de regio Noordoostpolder tussen 1100 en 1400 n.Chr.; in dit artikel is de geografische dimensie kleiner (Schokland) en de chronologische dimensie groter (1450 tot 1860 n.Chr.).

Schokland: van eiland tot openluchtmuseum

Hoewel de bewoningsgeschiedenis van Schokland als gebied teruggaat tot in het Neolithicum (e.g. opgravingen op kavel P 14) richt ik me in dit artikel op de periode waarin Schokland een zelfstandig eiland was (vanaf circa 1450 n.Chr. tot 1942 n.Chr.). In de zesduizend jaar daarvoor raakte het gebied waar het eiland zou ontstaan door vernatting allereerst bedekt met een dik pakket veen dat in de loop der tijd door ophoping van water uiteen zou worden geslagen. Hierdoor ontstonden grote meren die al in de Romeinse tijd worden genoemd (*Lacus Flevo*) en in de vroege middeleeuwen aaneen konden groeien tot het ‘Almere’. In het Almere lagen

grote veeneilanden waarbij Schokland en Urk samen één eiland vormden. Als gevolg van verschillende stormvloeden verdwenen veel van deze eilanden en in de loop der eeuwen raakten ook Schokland en Urk van elkaar gescheiden. Met name de stormvloed van 10 oktober 1375 en de ‘quade palmevloed’ van 10 april 1446 zouden verantwoordelijk zijn geweest voor de definitieve transformatie van Schokland van schiereiland naar eiland (Van Hezel & Pol 2008: 44).

Schokland bestond rond 1450 al uit meerdere kleine nederzettingen die hun oorsprong kenden in het vroegmiddeleeuwse veenland-schap (Geurts 1991: 15). De meest bekende daarvan was Ens dat al in de 8ste eeuw in historische bronnen wordt genoemd. Door andere de stormvloed van 1375 werd de situatie voor de bewoners van Schokland echter dusdanig gevaarlijk dat men zich genoodzaakt zag om enkele hoge woonterpen op te werpen: dit werden Emmeloord, Middelbuurt en de Zuidert (de laatste twee vormden samen Ens) (Van Hezel & Pol 2008: 44).

De gedachte dat leven op een eiland voor eenheid en saamhorigheid zou zorgen bleek in ieder geval voor Schokland niet op te gaan. De nederzettingen Ens en Emmeloord kenden beide hun eigen ontwikkeling: hoewel handel in vis en graan (rogge en boekweit) voor inkomsten zorgde op Schokland, leefden veel eilandbewoners van de visvangst. Enser vissers verkozen de IJsseldelta als visgrond, Emmeloorder vissers zeilden daarentegen naar de westkust van de Zuiderzee. Dit was niet het enige verschil tussen beide dorpen. Ens koos in de tijd van de Reformatie voor het protestantisme, terwijl Emmeloord katholiek bleef. De rivaliteit tussen beide dorpen uitte zich ook op vindingrijke manieren. Zo slopen inwoners van Ens aan het begin van de 18de eeuw geregeld 's nachts naar Emmeloord om daar de koeien te melken (Van Hezel & Pol 2008: 86).

De verdraagzaamheid onder de bewoners van Ens en Emmeloord nam in de 18de eeuw

Tabel 1. Overzicht van de vier schaalniveaus met betrekking tot het maritieme cultuurlandschap van Schokland.

	schaalniveau	element	focus
schaal 1	(archeo)regio	Zuiderzeegebied	handel, vaarroutes, exploitatie
schaal 2	site en omgeving	Schokland	infrastructuur, bewoning, rol
schaal 3	deel van site	Emmeloord	indeling, ontwikkeling, gebruiken
schaal 4	specifiek element	scheepswrak NP 15	constructie, vondsten, datering

toe door een reeks rampen die de gehele bevolking troffen. Zo zorgde de combinatie van een grote brand in de Zuiderbuurt en een kort daarop volgende stormvloed eind september 1775 voor grote schade op het eiland.³ Steeds opnieuw werd Schokland voorzien van nieuwe dijken (soms zelfs van zeewier), palenrijen, dammen en ijsbrekers, maar daarmee kon niet worden voorkomen dat het eiland steeds kleiner en kwetsbaarder werd (Geurts 1991: 56). In 1804 werd een stenen dijk langs de westkust van het eiland aangelegd, maar deze werd tijdens de zware stormvloed in februari 1825 grotendeels weggeslagen. Als een gevolg daarvan liep het gehele eiland onder water waarbij de kolkende watermassa's huizen en schepen verwoestten en mensen mee-sleurden (Van Hezel & Pol 2008: 117).

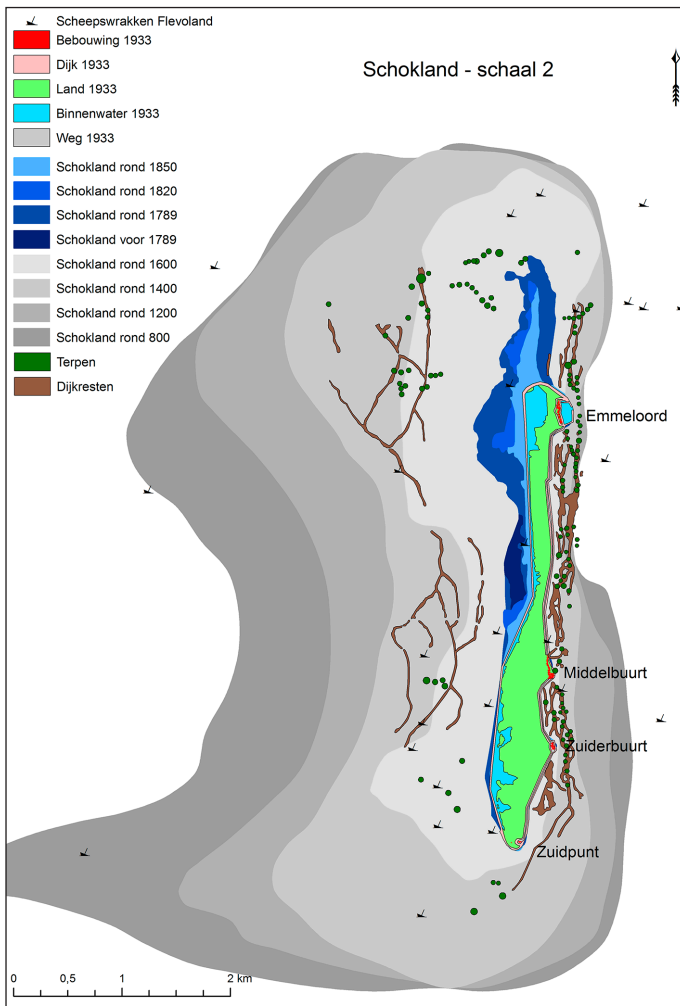
De instandhouding van Schokland werd in de loop van de 19de eeuw een steeds zwaardere last voor het Rijk. De stormvloedden zorgden voor enorme schade aan het eiland en de Schokkers moesten 's winters financieel ondersteund worden omdat ze niet meer in staat waren om met behulp van visserij en handel rond te komen. In 1854 werd het meest kwetsbare deel van het eiland, de Zuidert, verlaten. In november 1856 werd de gemeente Schokland bij Koninklijk Besluit onvermogens verklaard en in 1858 werd een plan opgesteld voor de ontruiming van Schokland. Op 1 juli 1859 was de volledige ontruiming van Schokland een feit: alle 588 Schokkers hadden het eiland verlaten en zich elders gevestigd. In de daarop volgende periode tot aan de drooglegging van de Noordoostpolder in 1942 was Schokland echter nooit geheel onbewoond: een lichtwachter, rijksarbeider

en havenmeester werden op het eiland gestationeerd en de haven van Emmeloord bleef toegankelijk voor vissers (Geurts 1991: 89).

Nadat Schokland in de jaren veertig van de vorige eeuw onderdeel werd van de Noordoostpolder, is er veel veranderd op het voormalige eiland. De grond is ingeklonken waardoor Schokland minder hoog boven het maaiveld uitsteekt, de meeste bebouwing is verdwenen en langs de randen van het eiland zijn bomen geplant. Met name in de beginjaren na de inpoldering werd veel onderzoek op en rondom het eiland verricht door onder andere P.J.R. Modderman en zijn opvolger G.D. van der Heide.⁴ Het was laatstgenoemde die het Schokker kerkje op de Middelbuurt in 1947 in gebruik nam als museum voor archeologische en geologische bodemvondsten. De overblijfselen van Schokland bleken ook in de decennia daarna van groot belang voor onderzoek naar het verleden van Nederland. De unieke situatie van een ingepolderd eiland zorgde er in 1995 dan ook voor dat Schokland en omgeving als monument op de Werelderfgoedlijst van UNESCO is geplaatst.

Het maritieme cultuurlandschap van Schokland over vier schalen verdeeld

Het maritieme cultuurlandschap van Schokland bestaat uit een verscheidenheid aan aspecten die bij het reconstrueren onderverdeeld kunnen worden in verschillende schalen. Elke schaal vertegenwoordigt een ander geografisch niveau, bestaat uit zowel materiële als cognitieve aspecten en vraagt om specifieke soorten onderzoek (tabel 1). Zo heeft schaal 1 betrekking op Schokland als het centrum van een grotere geografische

Fig. 1. Schokland op schaalniveau 2 waarbij een combinatie van landafslag, middeleeuwse terpbewoning, dijkrestanten en scheepswraklocaties wordt getoond (kaart Y.T. van Popta).

regio, in dit geval het Zuiderzeegebied. Binnen deze schaal zijn met name economische en landschappelijke factoren van belang, waarbij te denken valt aan handelsnetwerken, verbindingroutes, exploitatiegebieden (visserijgronden) en de rol die Schokland speelde voor mensen die niet van Schokland afkomstig waren (e.g. Schokland als rede, baken, kustbeschermer). De tweede schaal richt zich op het eiland Schokland zelf. Daarbij spelen de omvang en inrichting van het eiland een belangrijke rol. Zo ligt de focus voornamelijk op de bewoningskernen van het eiland (Emmeloord, Middelbuurt,

Zuiderbuurt en de Zuidpunt), de verbindingen tussen de verschillende kernen (plankepaden), de kustverdediging in de vorm van paalbeschoeiingen en dijken, maar ook de manier waarop het eiland in de loop der eeuwen steeds kleiner werd en de tientallen scheepswrakken die om het voormalig eiland liggen. Bij de derde schaal staan de verschillende nederzettingen op Schokland centraal. Zo wordt gekeken naar de indeling en ontwikkeling van de nederzetting (e.g. bewoning, visafslag, haven, school, gemeentehuis, kustbescherming) en het dagelijks leven (recreatie, religie, werk in de visserij,

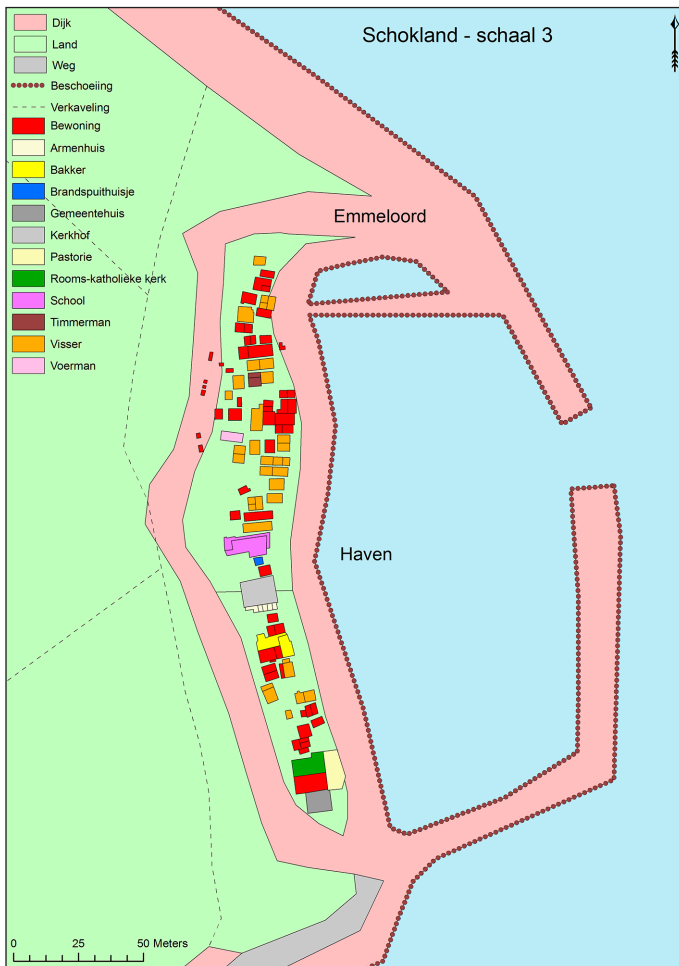

Fig. 2. Schokland op schaalniveau 3 waarbij de indeling van Emmeloord omstreeks 1830 wordt getoond (kaart Y.T. van Popta).

landbouw en transport). Onderzoek binnen de vierde schaal richt zich op één specifiek element uit het onderzoeksgebied. Dat kan variëren van een huis, vuurtoren, steiger, scheepswrak tot een gebruik (e.g. ‘Schokkerdansen’) of traditie (klederdracht). Dit is ook het schaalniveau waarop veel scheepsarcheologisch onderzoek plaatsvindt.

Verschillende aspecten in kaart gebracht

Het indelen van de verschillende elementen van het maritieme cultuurlandschap over de vier schaalniveaus zorgt voor een duidelijke scheiding tussen relevante en irrelevante informatie bij het in kaart brengen

en het reconstrueren van het verleden van Schokland. Sommige aspecten zijn echter niet aan één schaalniveau gebonden. Zo was bijvoorbeeld de haven van Emmeloord van groot economisch belang voor Schokland als eiland, maar meer specifiek ook voor het geïsoleerd gelegen Emmeloord.

De eerste schaal van het maritieme cultuurlandschap is in dit onderzoek niet in kaart gebracht, maar uit de economische en politieke factoren die hier onderdeel van vormen blijkt een sterke tweedeling van het eiland in het verleden. Zo was Emmeloord lange tijd katholiek en werd het om verschillende redenen gesteund door Amsterdam, terwijl het zuiden

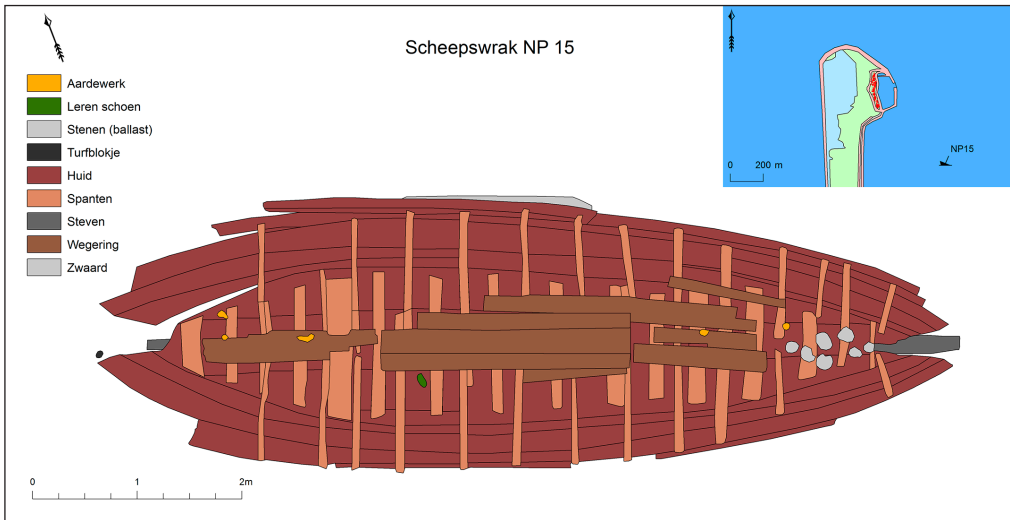

Fig. 3. Overzichtstekening van scheepswrak NP 15 (schaal 4) dat voor de oostkust van Schokland is vergaan (kaart Y.T. van Popta).

van Schokland in de 17de eeuw protestant werd en netwerken onderhield met Kampen en Zwolle. Daarnaast blijkt dat Schokland niet alleen diende als plaats om te wonen, maar ook als plaats van beschutting voor de scheepvaart (rede van Ens) en als oriëntatiepunt (vuurtoren, kerktorens en baken).

Een reconstructie van de tweede schaal (Schokland zelf) geeft duidelijk aan hoe het oppervlak van het eiland in de loop der eeuwen kleiner is geworden totdat in de 19de eeuw nog slechts een klein strookje land te midden van water was overgebleven (fig. 1). Een combinatie van archeologisch onderzoek (naar scheepswrakken, dijkresten en terpschaduwten), historisch-geografisch onderzoek (gericht op oude geografische kaarten) en geologisch onderzoek maakt het mogelijk om de landafslag van Schokland in beeld te brengen. Daarbij vervullen met name scheepswrakken een speciale rol: de locatie en datering van scheepswrakken geven aan waar op een bepaald moment sprake was van zee.

De derde schaal (de verschillende bewoningskernen) van het maritieme cultuurland-

schap van Schokland toont de situatie van Emmeloord rond 1830. Uit de kaart (fig. 2) blijkt dat het merendeel van de huizen bewoond werd door vissers. Verder blijkt uit de kaart dat in een aanzienlijk deel van de huizen weduwen woonden, die mogelijk hun man hadden verloren als gevolg van de vele scheepsrampen op de Zuiderzee. Daarmee wordt in feite de stap gemaakt naar schaalniveau vier. In dit geval is als voorbeeld scheepswrak NP 15 genomen (fig. 3). Dit kleine houten platboomd vaartuig, vermoedelijk voor transport bedoeld, is in de loop van de 19de eeuw vergaan op minder dan een halve kilometer ten zuidoosten van de haven van Emmeloord. Aan boord van het scheepje zijn enkele ballaststenen, aardewerkscherven, een turfblok en twee leren schoenen aangetroffen.⁵ Wat er precies is gebeurd op het moment van ramspoed en wie de opvarenden waren is onduidelijk, maar de mogelijkheid bestaat dat als een gevolg van de scheepsramp één van de huizen op Emmeloord voortaan werd bewoond door een weduwe (schaal 3).

Slotbeschouwing

In dit artikel is van een aantal aspecten van het verleden van Schokland een analyse en ruimtelijke reconstructie gemaakt. Daarbij is gewerkt met het concept 'het maritieme cultuurlandschap' zoals dat door Westerdahl (1992) is geformuleerd met toevoeging van een afgebakende ruimtelijke en chronologische dimensie. Het verleden van Schokland is echter dusdanig dynamisch dat gewerkt moet worden met verschillende schaalniveaus om het overzicht te behouden. Elke schaal gaat in op een ander deel van het maritieme cultuurlandschap, maar staat daarbij wel in verbinding met de andere schalen. Zodoende kan het verleden van Schokland niet alleen in tekst maar ook in beeld worden uitgedrukt. Dit bevordert het vergelijken van verschillende datasets (e.g. archeologische, geologische, geografische en historische) en het werken daarmee in geografische informatiesystemen (GIS). Het onderzoek naar het maritieme cultuurlandschap van Schokland is hiermee een pilot en eerste stap naar het verder in kaart brengen van het verleden van de voormalige Zuiderzee.

The maritime cultural landscape of Schokland

This article examines the dynamic past of the former island of Schokland. To this end, the concept of the maritime cultural landscape (Westerdahl 1992) is used and adapted by adding a defined chronological and geographical dimension and by considering the concept on four scales. Scale 1 focuses on Schokland as the centre of a larger geographical unit (in this case the Zuiderzee, now IJsselmeer), scale 2 examines the island itself, scale 3 analyses a part of the island in detail (in this case the settlement of Emmeloord) and scale 4 highlights one specific element of the maritime cultural landscape (in this case shipwreck NP 15). The interaction between the different scales and the use of multidisciplinary datasets creates an opportunity to reconstruct and bring to life the past of Schokland.

Noten

1. Rijksuniversiteit Groningen, Groninger Instituut voor Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen (y.t.van.popta@rug.nl).
2. Binnen de Nederlandse archeologie heeft de definitie van scheepsarcheologie in principe geen beperkte betekenis ten opzichte van maritieme archeologie: er bestaat internationaal gezien ook geen 'shipwreck archaeology'. In dit artikel wordt met scheepsarcheologie dus eigenlijk op *nautical archaeology* gedoeld. De term 'nautische archeologie' zou in Nederland daarom ook beter op zijn plaats zijn dan 'scheepsarcheologie'.
3. De huizen op de drie kunstmatig opgeworpen woonterpen stonden dusdanig dicht op elkaar dat een brand bijna altijd meerdere huizen trof.
4. Modderman was de wetenschappelijk assistent van A.E. van Giffen (oprichter van het Biologisch Archeologisch Instituut in Groningen) en werd door hem aangesteld als assistent-onderzoeker in de Noordoostpolder.
5. De informatie over scheepswrak NP 15 is afkomstig uit het archief van de voormalige Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed - Afdeling Scheepsarcheologie (Lelystad) en is gebaseerd op een kort verkenningsrapport van de toenmalig archeoloog G.D. van der Heide.

Literatuur

- Bass, G.F., 2010. The Development of Maritime Archaeology. In: A. Catsambis, B. Ford & D.L. Hamilton (red.), *The Oxford Handbook of Maritime Archaeology*. Oxford, Oxford University Press, 3-24.
- Geurts, A.J., 1999. *Schokland: de historie van een weerbarstig eiland*. Zutphen, Walburg Pers.
- Hezel, G. van & A. Pol, 2008. *Schokland en omgeving: leven met water*. Utrecht, Matrijs.
- Muckelroy, K., 1980. *Maritime Archaeology*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Westerdahl, C., 1992. The maritime cultural landscape. *The International Journal of Nautical Archaeology* 21.1, 5-14.

